

Məmmədəli MƏMMƏDOV

AMK-nın “Milli musiqi alətlərinin
təkmilləşdirilməsi və bərpası”

elmi-tədqiqat laboratoriyasının rəhbəri

Ünvan: Yasamal r., Ə.Ələkbərov küç. 7

Email: mammadovmammadali@gmail.com

DOI: 10.62440/AMK2025-4.s.47-57

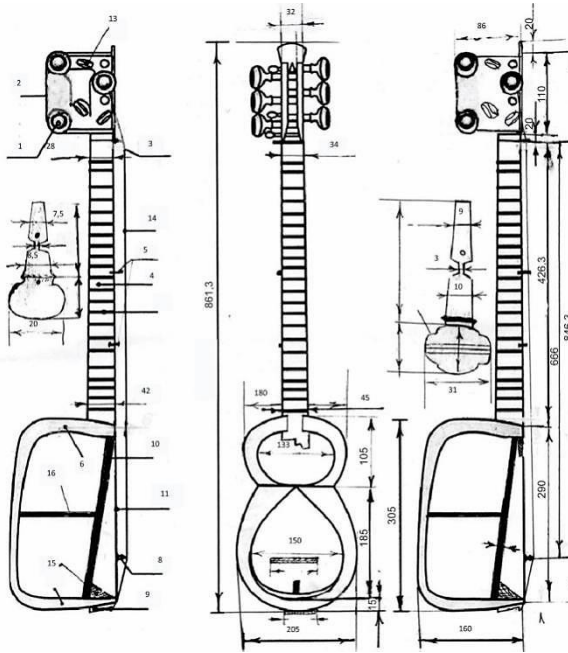
TAR MUSIQI ALƏTİNİN TƏMİRİ PROSESİNDƏ VACİB MƏQAMLARA DAİR

Xülasə: *Təqdim olunan məqalədə Tar musiqi alətinin təmiri ilə bağlı problemlər, onun hissələrinin vəzifələri və baş vermiş problemlərin aradan qaldırılması məsələləri yer almışdır. Məqalədə həmçinin, tar musiqi alətinin əmsalları və ölçü sistemləri təyin edilmişdir. Məqalə tar musiqi alətinin hazırlanması zamanı ustaların yanlışlıqlara yol verməməsi üçün onların maarifləndirilməsinə xidmət edir və alətin hissələrinin funksiyaları haqqında dolğun məlumat oxuculara çatdırılır.*

Açar sözlər: *tarın təmiri, xərək, quş xərək, körpücük, simgir, konus, iç mizrab, çanaq, qol, bucaq, aşxıqlar*

Tar musiqi aləti Azərbaycan xalqının şah əsərlərindəndir və xalqımız bu alətə çox hörmət və sevgi ilə yanaşır. Ümumiyyətlə milli musiqi alətlərimiz xalqımızın mədəniyyətinin ayrılmaz bir hissəsidir. Xalqımızın məişəti, tarixi, ictimai həyatında özünü əks etdirən milli musiqi alətləri, milli musiqimizin zənginləşməsinə və möhtəşəmliyini sübut edir. Milli musiqi alətlərimizin təkmilləşməsi tarixində dönüş nöqtəsi XIX əsrin ikinci yarısından başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün də AMK-nın Elmi-Tədqiqat laboratoriyasında təkmilləşmə işləri davam edir. Bu məqalədə tar musiqi alətinin təmir və hissələrin funksiyasından bəhs edəcəyik.

Çanaq: Əsas etibarilə tarın çanağı tut ağacından hazırlanır. Çanaq iki hissədən ibarətdir: Kiçik və böyük çanaq. Kiçik çanağın qolla birləşən hissəsi çıxıntılıdır. Bu çıxıntı qolla çanağı daha etibarlı birləşdirmək üçün qoyulur.

Çertyoj № 1

Şəkil № 1

Şəkil № 2

Çanağın ümumi uzunluğu 29 sm-ə (290 mm) bərabərdir. Çanağın hündürlüyü isə 160 mm-dir. Böyük çanağın uzunluğu 185 mm, kiçik çanağın uzunluğu isə $290 \text{ mm} - 185 \text{ mm} = 105 \text{ mm}$ -ə bərabərdir. Önemli olan məqamlardan biri də çanağın arxa hissəsinin qalınlığı, kiçik çanağın qolla birləşən divarından 2-3 mm daha qalın olmalıdır. Əks halda iç qolla tara çəngəl (qolla çanaq arasındakı bucağın tənzimlənməsi) verdikdə tar çanağının arxa divarı nazik olduğundan (zəifliyi

səbəbindən) qolla çanaq arasındakı bucağı tənzimləmək mümkün olmur, yəni iç qol vasitəsi ilə qolu aşağı və ya yuxarı hərəkət etdirmək olmur.

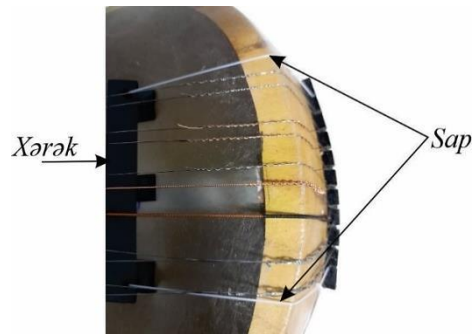
Şəkil № 3

Çanaq üzünün membran mal üreynin pərdəsindəndir (Şəkil № 3). Pərdənin çanaq üzünə çəkdikdə əsas diqqət verəcəyimiz amil pərdənin ortasında çökəklik olmamasıdır. Yəni pərdəni çanaq üzünə çəkdikdə ideal müstəvi yaranmalıdır. Membran, müəyyən musiqi alətlərdə səs yaratmaq üçün istifadə olunur, gərgin və vibrasiya edilə bilən bir səsdür. Daha doğrusu barmağımızla pərdənin müxtəlif yerlərinə toxunduqda eyni tarımlığı hiss etməliyik.

Çanağın arxa tərəfinə simgir (qarmaq) bərkidilir (Şəkil № 4). Simginin vəzifəsi ona keçirilən simləri saxlamaqdır. Simgir 11 dildən ibarətdir.

Şəkil № 4

Şəkil № 5

Xərəyi sərbəst saxlamaq üçün sağ və sol dillərə saplar keçirilir (Şəkil № 5), 9 dilə isə sim keçirilir. Xərək üç ayaqdan ibarətdir. Ayaqlar arasındakı məsafə fərqlidir. Zəng simlər oturan hissədə (ayaqlar) arasındakı məsafə, ağ simlər oturan hissədə ayaqlar arasındakı məsafədən kiçikdir. Çünki zəng simlərin basqısı daha çoxdur (Şəkil № 5).

Xərəyin hündürlüyü təxminən 16 mm bərabər olur (Şəkil № 5). Qolla çanaq arasındakı bucaq 180^0 -dən böyük olur. Bucağın böyük və ya kiçik olduğu hallarda xərəyin hündürlüyü dəyişə bilər. Xərəyin uzunluğu $\approx 70-75$ mm-ə bərabərdir. Xərək ebonit materialından hazırlanır.

Çanaq üzə pərdəni istifadə etmək üçün ilk öncə üzəri yağlardan (piy qatından) və artıq ət qatından təmizlənir. Məsləhətdir ki, pərdə 8-10 saat təmiz suda qalsın ki, üzərində olan qan ləkələri tamamilə təmizlənsin. Daha parlaq (şəffaf) olması üçün sabunla yuyub və çox təmiz parça ilə qurulamaq lazımdır. Bundan sonra ilk olaraq böyük çanağın pərdə yapışan tərəfinə yapışqan çəkilir, sonra isə pərdəni böyük çanağın üzərində yapışdırmaq lazımdır. Daha sonra bu prosesi kiçik çanaqda aparmaq lazımdır.

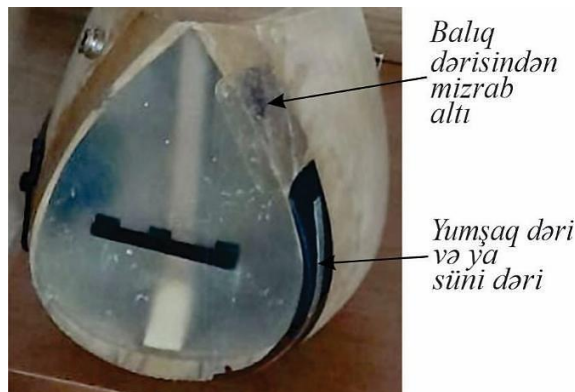
Tarı mizrabla ifa etdikdə mizrab simdən sürüşərək pərdəyə dəyir və vaxtından əvvəl, çanaq üzə pərdə dəşilir. Mizrab da böyük sıxlığa malik olan ebonit materialından hazırlanır (Şəkil № 6).

Şəkil № 6

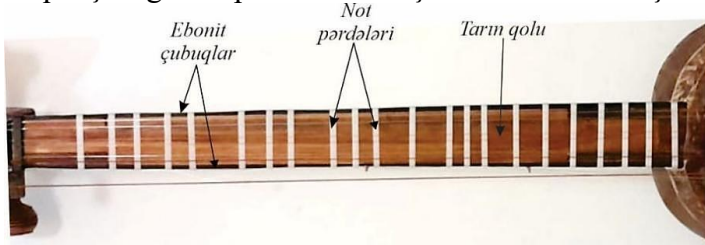
Bu səbəbdən ifaçı pərdəni dəyişmək məcburiyyətində qalır. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün mizrab mütəmadi toxunan yerə balıq dərisindən yamaq qoyulur ki, bu da pərdənin uzun müddət istifadəsinə şərait yaradır (Şəkil № 7).

İfa zamanı qolun (biləyin) çanağa toxunduğu daha bir yer tərləməyə məruz qalır. Bu halda pərdə islanır və membranın tez sıradan çıxmasına səbəb olur.

Şəkil № 7

Problemi aradan qaldırmaq üçün həməən hissəyə yumşaq dəri və ya yumşaq və nazik süni dəri yapışdırılır ki, bu da çanaq üzü pərdənin tez sıradan çıxması-
nın qarşısını alır. Pərdənin çanağa yapışdırmaq üçün çiriş və ya PVA yapışqanla-
rından istifadə olunur. Çiriş bitkisindən keyfiyyətli çiriş yapışqanı hazırlanır ki,
bundan da əsas etibarilə tar musiqi alətinin membranını yapışdırmaq üçün istifa-
də olunur. Pərdəni çanaq üzərinə yapışdırdıqdan sonra üzərinə nəm kağız qoyu-
lur ki, çanağın üzü yapışdırılmış ətrafından gec qurusun. Əks halda üz tez quru-
duğundan, pərdənin dartılması baş verir və yapışmış divarlarda sürüşmə əmələ
gəlir. Belə olduqda çanağın üz pərdəsində boşalma hallarını müşahidə edirik.

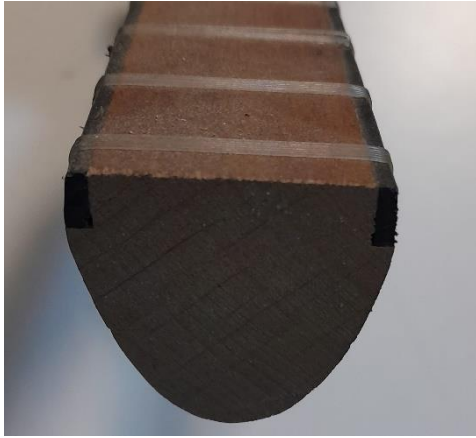
Şəkil № 8

Professional tarın qolunun uzunluğu $1,47 \times 290 \text{ mm} = 426,3 \text{ mm}$ bərabər-
dir və qoz ağacından hazırlanır. Qolun qıraqlarına ebonit çubuqlar yerləşdirilir ki,
qol üzərindəki not pərdələrini sürüşdürmək rahat olsun (Şəkil № 8). Qol üzərində
22 not pərdəsi var və kapron (jilka) materialındandır. Dolaqların sayı adətən 7-8
dolama olur və kapron sapın diametri 0,4-0,5 mm-ə bərabərdir. Bəzi ifaçılar ifa
xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bu pərdələrin sayını daha çox edir. Qolun çanaq
hissəsində eni – 4,5 mm, hündürlüyü isə 42 mm bərabərdir.

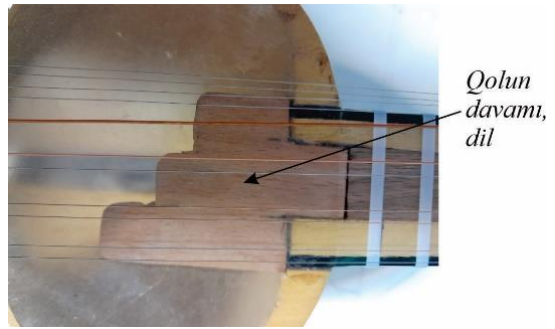
Qolun kəllə hissəsində eni 34 mm, hündürlüyü isə 28 mm-ə bərabərdir.
Qolun kəllə ilə birləşən yerində qolüstü xərək (bəzən bu xərəyə “quş xərək”) də
deyilir. Bu xərəkləri bəzən maral kəlləsinə və quş kəlləsinə bənzədirdilər, elə bu
səbəbdən də ona “quş xərək” deyilir (Şəkil № 9). Bu xərəyin vəzifəsi, aşıklardan
çıxan simləri tənzimləyərək qol üzərindən keçməklə çanaq istiqamətində paralel
ötürməkdən ibarətdir. Quş xərəkdən çıxan simlərlə qol arasındakı məsafə mini-
mum olmalıdır ki, ifa zamanı barmaqlara çox güc düşməsin. Qolun kəsik forması
üçbucaq şəklində olur (Şəkil № 10). Kəsik şəkil № 10-da göstərilmişdir.

Şəkil № 9

Şəkil № 10

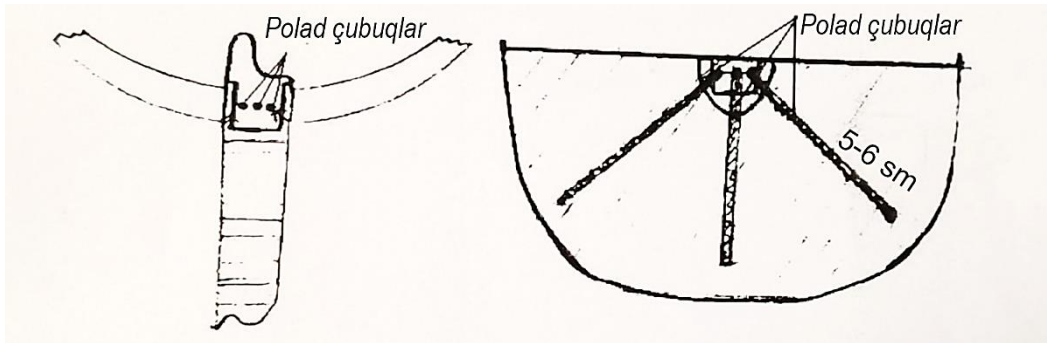

Şəkil № 11

Qolun çanaqla birləşən hissəsindən kiçik çanaq istiqamətində dil uzadılır (Şəkil № 11).

Dilin uzunluğu müxtəlif olur. Bəzi hallarda böyük çanağa qədər uzanır. Məqsəd alətin səs diapazonunu artırmaqdır.

Qolla çanaq arasındakı kövrəkliyin aradan qaldırılması (Çertyoj № 2).

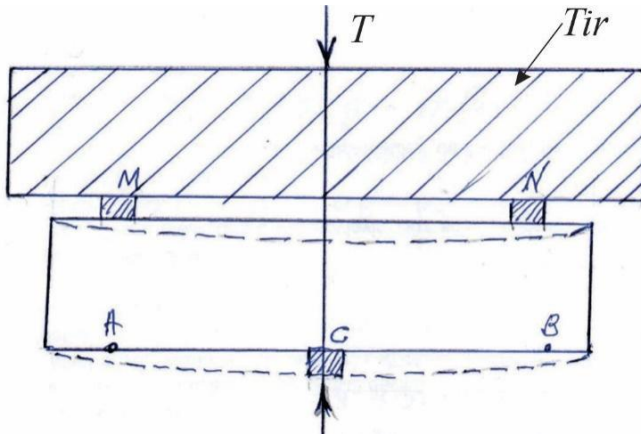

Çertyoj № 2

Qolda yarana biləcək problemlərin aradan qaldırılması (Çertyoj № 3).

Bəzi hallarda tar musiqi alətinin qolunda əyilmələr baş verir. Bu ayrılığı aradan qaldırmaq üçün tərəfimizdən belə bir qurğu hazırlanmışdır. Bu qurğu həm sadə, həm də sədəfli tarlarda çox önəmlidir. Belə ki, sədəfli tarlarda qol əyildikdə qoldakı sədəf sökülüb, qolu rəndələməklə düz hala gətirib, sonra isə sədəfləri düzmək məcburiyyətində qalırdıq.

Bu qurğu sədəfləri sökmədən aşağıdakı qaydada qol ayrılığı düzəlir. Qol ayrılığının düzəlməsi zamanı, əgər 1-2 sədəf yerindən qoparsa, onu sonradan öz yerinə yapışqan vasitəsi ilə oturtmaq olar.

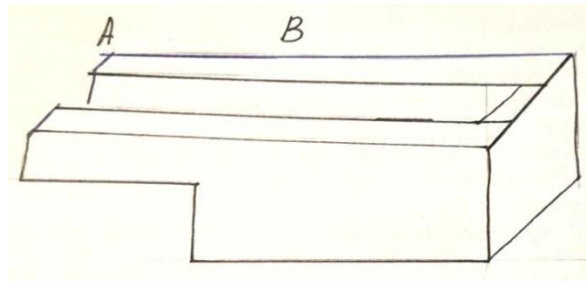

Çertyoj № 3

İlk öncə (A) ilə (B) nöqtələri arasındakı məsafə isladılır (Çertyoj № 3). Daha sonra qolun üzərinə (M) və (N) yastıqlar (ağac materialından) qoyulur. (M) və (N) yastıqların üzərinə qalınlığı qoldan daha qalın olan tir qoyulur. (C) yastığı isə qolun arxa tərəfinə qoyulur və (C, T) istiqamətində sıxılır. Sıxılma o vaxta qədər davam olunur ki, əyilmə əks tərəfə müşahidə edilir. Belə vəziyyəti qol quruyana qədər gözləmək lazımdır. Bu proses təxminən 2-3 gün çəkə bilər.

Şəkil № 12

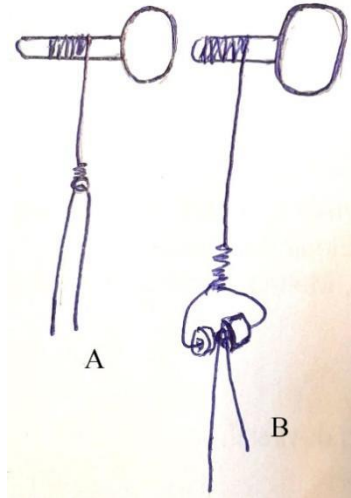
Çertyoj № 4

Tar musiqi alətinin kəlləsi qoz ağacından hazırlanmışdır (Şəkil № 12). Kəllə 2 hissədən ibarətdir: sağ və sol tərəf (Çertyoj № 4). Kəllənin (A) və (B) çıxıntısı, qolla kəlləni daha etibarlı birləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kəllənin hər iki tərəfi qoz ağacı materialı ilə üç tərəfdən bir-birinə bərkidilir ki, aşxları kəlləyə oturdan zaman kəllədə hissələr arasında hər hansı bir yer-dəyişmə olmasın (Şəkil № 14) Tarın kəlləsi üzərində 9 aşıx vardır, bunlardan 6-sı böyük, 3-ü isə kiçik aşıxlardır. Zəng simləri tənzimləməkdən ötürü 2 böyük aşıxdan istifadə olunur ki, bunlarda 4 simi kökdə saxlamaq üçündür. (Şəkil № 13).

Şəkil № 13

Çertyoj № 5

Simlər tros vasitəsi ilə aşıxlara dolanır. Sxem № 5-ə bax.

(A) halında sim trosda yaradılmış dəlikdən keçərək simgirə gedir. (B) halında isə sim trosun ucuna yerləşdirilmiş rolik üzərindən keçərək simgirə gedir.

(B) variantında simləri kökləmək daha rahat olur, çünki (A) halında simlər deformasiyaya uğrayır və onları kökləmək çox çətinləşir.

(B) variantında isə sim rolikin üzərində olduğundan asan sürüşür və rahatlıqla köklənir.

Simlər trosun ucunda hazırlanan dəliklərə keçir və qol pərdələrinin altı ilə aparılaraq zəng sim xərəklərinin üstü ilə çanaq arxası simgirə bərkidilir. Aşışların konus diametri, böyük aşışlar üçün 10-9 mm, kiçik aşışlar üçün 8,5-7,5 mm olur. Kəllənin sağ və sol hissəsinin möhkəmliyi əldə etmək üçün qoz ağacından hazırlanmış detallardan istifadə olunur (Şəkil № 14).

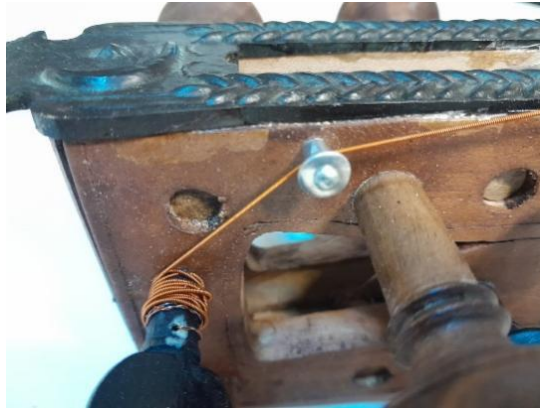

Şəkil № 14

Tarın kəlləsinin üz tərəfi ebonit materialı ilə bəzədilir ki, kələ hissəyə gözəllik gətirsin (Şəkil № 12). Bu aksesuar sədəfdən, sümükdən və plastik materialdan ola bilər. Aşıxların konusu, kəllədə açılmış dəliklərin konusu ilə bərabər olmalıdır ki, kəllə ilə aşıxlar arasındakı monolit birləşmə olsun, daha doğrusu simləri aşıxlar vasitəsilə dartıldıqda və ya boşaltdıqda onların dartı qüvvəsini etibarlı şəkildə saxlaya bilsin.

Bəzi qeydlər.

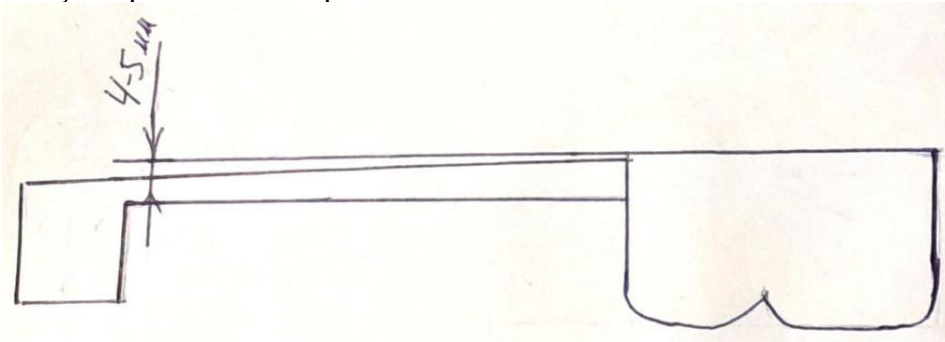
1. Quş xərək ton simi elə yüksəklikdə salınmalıdır ki, zəng sim xərəyindən çıxan tellərin titrəyiş zamanı bir-birinə toxunmasın. “Ton sim” aşıxlardan çıxarkən digər aşıxların üzərinə oturduğundan, kökləmə zamanı bir-birlərinə mane olurlar. Bu səbəbdən ton simə tənzimləyici qoyulur (Şəkil № 15) ki, ton sim sərbəst şəkildə maneəsiz quş xərəkdən və çanaq üstü xərəkdən keçərək simgirə bərkidilir.

Şəkil № 15

2. Qolun sinə tərəfindən 1 mm dərinliyi və eni olan kanal açılır ki, not pərdələrini qol üzərinə dolandıqda rahatlıq yaratsın.

3. Çanaq müstəvisi ilə qol müstəvisi arasındakı məsafə 4-5 mm olmalıdır.

Çertyoj № 6

4. Qolu çanağa bərkidəndə qol 12 mm sola meyilli olmalıdır ki, simgir tam çanağın mərkəzində otursun. Əks halda balans pozulur və çanaq üstü xərək ya sağa yada sola sürüşmüş olur. Bu halda simlər qol üzərində kənara çıxır və ya birinci (ağ) simlər daha çox mərkəzə tərəf yönəlmiş olurlar.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abbasov A. A. Tar alətinin ölçü meyarları. // “Konservatoriya” jurnalı, №1 (35) 2017, s. 23-27
2. Abbasov A. A. Tar üzərində rekonstruksiyalar. // “Dədə-Qorqud” jurnalı, № 4-2011, s. 99-109
3. Abbasov A. A. Tarla bağlı təkmilləşmələr. // “Qobustan” jurnalı, № 1-2012, s. 78-82
4. Abdullayeva S. A. Azərbaycan çalğı alətləri haqqında qaynaqları araşdırarkən. // “Musiqi dünyası”. 2016, 4 (69), s. 11-16.
5. Xəlilov A. Musiqi alətlərinin innovasiyalı inkişafı: stereo buta adlı yeni simli alətin yaranma tarixi // Azərbaycan milli musiqi alətlərinin patentlə mühafizəsi. B.: Patent və Əmtəə Nişanları Mərkəzi, 2017, s. 145-152.
6. İmanov K.S. Azərbaycan musiqi alətlərinin qorunması və inkişafı haqqında. B.: 2017, 20 s.
7. Məmmədov M. M. Yeni bərpa edilmiş musiqi alətləri. / “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri”. XVIII Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfrans. Bakı: 2018, s. 216-219.
8. Məmmədov M.M. Möhtəşəm musiqi aləti: // “Mədəniyyət.az” jurnalı, № 321, 2018, s. 82-83
9. Məmmədov M.M. Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin təkmilləşdirilməsi. B.: Red. N.Line, 2018, s. 236

Mammadali MAMMADOV

Head of the scientific research laboratory

"Improvement and restoration of national musical instruments" of the ANC

ABOUT SOME IMPORTANT ASPECTS OF REPAIRING THE MUSICAL INSTRUMENT TAR

Abstract: *The presented article addresses the problems related to the repair of the Tar musical instrument, the functions of its parts, and the approaches for resolving the issues that have arisen. The article also defines the coefficients and measurement systems of the tar musical instrument. The article serves to educate masters so that they do not make mistakes during the preparation of the tar musical instrument, and provides readers with complete information about the functions of the parts of the instrument.*

Keywords: *Tar repair, kharak, bird kharak, korpucuk (bridge), simgir, konus, inner plectrum, chanakh, neck, pegbox, strings*

Мамедали МАМЕДОВ

Заведующий научно-исследовательской лабораторией
«Совершенствование и реставрация национальных музыкальных
инструментов» АНК

О НЕКОТОРЫХ ВАЖНЫХ АСПЕКТАХ РЕМОНТА МУЗЫКАЛЬНОГО ИНСТРУМЕНТА ТАР

***Аннотация:** В представленной статье рассматриваются проблемы, связанные с ремонтом музыкального инструмента тар, а также функции его частей и методы устранения возникших неисправностей. В статье также определяются коэффициенты и системы мер музыкального инструмента тар. Статья служит для обучения мастеров, чтобы они не допускали ошибок при изготовлении тара, и предоставляет читателям полную информацию о функциях частей инструмента.*

***Ключевые слова:** ремонт тар, херек, мост, симгир, конус, внутренний медиатор, чанáх, гриф, колковая коробка, струны*

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Lalə Hüseynova;
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Humay Fərəcova-Cabbarova